

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

IAN ./ riksåklagaren angående mened

(Hovrätten för Västra Sveriges dom den 11 oktober 2022)

Högsta domstolen har förelagt mig att yttra mig över IAN:s överklagande. Följande anförs.

Min inställning

Jag bestrider ändring av hovrättens dom.

Jag motsätter mig inte att prövningstillstånd meddelas i frågan om vilket utrymme det finns – bland annat i förhållande till reformen om en modernare rättegång och de utökade möjligheterna att åberopa vittnesattester enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken som infördes den 1 januari 2022 – att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång.

Något annat skäl för prövningstillstånd finns enligt min bedömning inte.

Bakgrund

I ett mål där en person hade åtalats för rattfylleri åberopade åklagaren vittnesförhör med en ingripande polis som berättade att det var den tilltalade som kört bilen och den tilltalade åberopade vittnesförhör med IAN som under ed uppgav att det var han som kört bilen. Tingsrätten dömde den tilltalade för rattfylleri. Enligt tingsrätten var den tilltalades och IAN:s uppgifter en uppenbar efterhandskonstruktion.

IAN åtalades därefter för mened som bestod i att han under laga ed lämnat osanna uppgifter genom att vittna till förmån för den tilltalade i rattfyllerimålet och då säga att det var han själv som kört bilen den aktuella dagen.

Som bevisning till stöd för åtalet åberopade åklagaren förhör med IAN, anmälan, ljudupptagning från tingsrätten av vittnesförhöret med IAN i det tidigare rattfyllerimålet, domen från tingsrätten i rattfyllerimålet med referat av polismannens vittnesmål och anteckningar från tingsrättens huvudförhandling.

IAN förnekade ansvar för mened. Han gjorde gällande att han hade talat sanning i vittnesförhöret och att polismannen misstagit sig i fråga om vem som körde bilen. Till stöd för sin berättelse åberopade han viss skriftlig bevisning.

Tingsrätten dömde IAN för mened till fängelse i tre månader.

I domskälen bedömde tingsrätten att uppgifterna som IAN lämnat i sitt förhör om att det var han som körde bilen inte framstod som trovärdiga. Tingsrätten noterade att det i den aktuella domen om rattfylleriet framgick att polismannen hade hörts under ed och att han, som känner till den tilltalade i rattfyllerimålet, hade sett bilen när den tilltalade körde den och att det bara fanns en person i bilen. Polismannen hade i vittnesförhöret även uppgett att han känner IAN sedan tidigare och att han hade känt igen honom om han hade sett honom. Tingsrätten menade att det saknades skäl att tro att tingsrätten i rattfyllerimålet hade antecknat fel uppgifter i sin dom eller att tro att polismannen medvetet berättat på ett felaktigt sätt. I frågan om polismannen kunde ha misstagit sig angav tingsrätten därefter följande.

[IAN:s] offentliga försvarare har visat korta filmer tagna med mobil under omständigheter som enligt uppgift är likartade med omständigheter som rådde vid den aktuella körni[ng]en när de stoppade bilen. Det framstår som att det var likartade omständigheter[.]. Filmerna är tagna från framsätet passagerarsidan och det går inte att se några personer i de mötande bilarna. Denna bevisning kan dock inte anses motsvara det som en polisman kan ha sett eftersom iakttagelser inte blir desamma genom en lins som med blotta ögat. Dessa filmer påverkar därför inte tingsrättens bedömning.

Inte heller i övrigt finns skäl att anta att [polismannen] har misstagit sig. Det är därför utrett att det var [SR] som körde bilen och att [IAN] har talat osanning under huvudförhandlingen. Han ska därför dömas för mened.

Hovrätten, som värderade bevisningen på samma sätt som tingsrätten hade gjort, fastställde tingsrättens dom.

Överklagandet

IAN har yrkat att åtalet mot honom ska ogillas och att påföljden under alla förhållanden ska lindras.

Han har som skäl för prövningstillstånd gjort gällande att det behövs vägledning i frågan om under vilka förutsättningar en vittnesberättelse som åberopas genom uppläsning av tingsrättens dom i ett tidigare mål kan läggas till grund för en fällande dom i ett senare mål. Det finns enligt IAN av principiella skäl och utifrån rätten till en rättvis rättegång anledning att värna om den tilltalades rätt och möjligheter till att bedriva ett effektivt försvar. I vart fall finns det enligt IAN synnerliga skäl för att bevilja prövningstillstånd.

Min bedömning

Allmänna utgångspunkter

Straffansvar för mened förutsätter i objektiva hänseende att IAN har lämnat en osann vittnesutsaga när han har berättat att det var han, och inte den rattfylleriåtalade personen, som körde bilen (se 15 kap. 1 § brottsbalken).

Vid bedömande huruvida hans vittnesutsaga är sann eller osann måste utsagan jämföras med det objektiva sakförhållandet. I det här fallet måste det uteslutas att det var IAN som körde bilen.

Frågan är om det har varit förenligt med IAN:s rätt till en rättvis rättegång och hans rätt till en fullständig prövning – med beaktande av principerna om omedelbarhet och bevisomedelbarhet – att döma IAN till ansvar för mened på grundval av den bevisning som har åberopats i målet.

Principen om bevisomedelbarhet

I de fall en huvudförhandling hålls för att avgöra ett mål är huvudregeln att bevis ska tas upp vid huvudförhandlingen. Endast om det är särskilt stadgat att bevis kan tas upp utom huvudförhandlingen får detta ske. (Se 35 kap. 8 § rättegångsbalken jfr med 35 kap. 14 § och 36 kap. 19 § rättegångsbalken samt NJA II 1943 s. 452.)

Att beviset tas upp innebär att det tillhandahålls domstolen i dess ursprungliga skick. Bevis kan läggas fram antingen genom upptagandet eller genom inspelningar eller nedteckningar från upptagningen. (Se Ekelöf, Rättegång IV, 2016, version 7, JUNO, s. 42 f.)

En berättelse som någon har lämnat skriftligen med anledning av en redan inledd eller förestående rättegång eller en uppteckning av en berättelse som någon med anledning av en sådan rättegång har lämnat inför åklagare eller Polismyndigheten eller annars utom rätta får åberopas som bevis i rättegången i vissa undantagsfall (se 35 kap. 14 § rättegångsbalken). Den 1 januari 2022 infördes utökade möjligheter att åberopa sådan bevisning om parterna godtar det och det inte är uppenbart olämpligt (a. par. p 4). Skälen för reformen var, att det bedömdes finnas effektivitetsvinster att göra om vissa vittnesförhör i större utsträckning kunde ersättas av vittnesattester och därutöver att påfrestningarna för enskilda förhörspersoner skulle kunna minska med en sådan ordning (se prop. 2020/21:209 s 37).

Referatet ur rattfylleridomen kan ha bevisverkan i menedsmålet

Högsta domstolen har i rättsfallet ”Rättskraft och bevisverkan” NJA 2015 s. 141 gett vägledning i frågan om brottmålsdomars betydelse i senare brottmålsrättegångar enligt bl.a. följande.

En tidigare brottmålsdom har inte någon positiv rättskraft som binder rätten när den i en senare brottmålsrättegång som gäller en annan tilltalad prövar omständigheter av betydelse i båda fallen. (Se NJA 2015 s. 141 med hänvisningar till NJA II 1943 s. 396 samt Ekelöf m.fl., a.a. s. 257 f., Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, suppl. 77, oktober 2014, s. 30:32 b, N. Gärde m.fl., Nya rättegångsbalken, 1949, s. 409 ff., Karl Olivecrona, Rättegången i brottmål

enligt RB, 2 uppl. 1961, s. 131 f. och Lars Welamson, Om brottmålsdomens rättskraft, ak. avh. 1949, s. 37, jfr också NJA 1953 s. 309.)

Rätten får inte heller bygga sin bevisvärdering i ett brottmål på en tidigare brottmålsdom utan rätten måste alltid göra en egen värdering av de sakförhållanden som har betydelse i det mål som prövas (se 30 kap. 2 § och 35 kap. 8 § rättegångsbalken). Detta innebär, som huvudregel, att bevisning som har tagits upp i en tidigare rättegång måste läggas fram på nytt om den ska kunna ges betydelse för prövningen i det senare målet. Försvarets bevisning måste kunna ställas i relation till den bevisning som åklagaren åberopar. Med hänsyn till den tilltalades rätt till en rättvis rättegång har de begränsningar enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken av möjligheten att som bevis åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som har gjorts utom rätta ansetts gälla även sådana uppgifter som framgår av en tidigare brottmålsdom. En bevisupptagning vid den tidigare rättegången har därför ansetts kunna ersätta en ny bevisupptagning enbart i sådana undantagsfall som anges i den nämnda paragrafen. (Se NJA 2015 s. 141 med hänvisning till Fitger m.fl., a.a., s. 35:80 och 45:10 samt prop. 2013/14:170 s. 17.)

Hovrätternas praxis tycks vara enhetlig

Utrymmet för att i brottmål åberopa nedteckningar av tidigare lämnade berättelser och för domstolen att ge ett bevisvärde till sådana berättelser varierar beroende på omständigheterna i enskilda fall. Följdenligt har vissa hovrätter lagt förhörsuppgifter som framgår av tidigare domar till grund för sina avgöranden, dvs. utan att beviset tas upp vid eller utom huvudförhandlingen, medan hovrätter i andra mål har förhållit sig i varierande grad kritiska till sådan bevisning som grund för en fällande dom (se t.ex. Svea hovrätts dom den 15 mars 2018 i mål B 647-18, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 28 februari 2023 i mål B 89-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom den 12 mars 2021 i mål B 2976-20 samt Göta hovrätts domar den 6 december 2019 i mål B 1342-19, den 2 mars 2022 i mål B 4145-21 och den 21 juni 2022 i mål B 3947-21).

Att praxis skiljer sig åt med hänsyn till omständigheterna i enskilda mål är förväntat med hänsyn till reglerna om fri bevisprövning. När det dock gäller själva principfrågan om tidigare brottmålsdomars betydelse i en senare brottmålsrättegång tycks hovrätterna förhålla sig enhetligt bl.a. till den vägledning som Högsta domstolen har gett i NJA 2015 s. 141. Domstolarna godtar därmed att tidigare berättelser läggs fram som bevisning i en ny rättegång genom referat i en tidigare brottmålsdom och avgör därefter om den åberopade berättelsen i referatform tillsammans med övrig bevisning är tillräcklig för en fällande dom utifrån omständigheterna i det mål som ska prövas.

Hovrättens handläggning i det nu överklagade målet

I det nu överklagade målet har det inom ramen för den fria bevisföringen stått åklagaren fritt att, på det sätt som skett, åberopa referat från de förhör som hölls

vid den tidigare rättegången till styrkande av att uppgifterna som IAN lämnade under ed var osanna.

Att vittnesförhöret med polismannen inte tagits upp vid eller utom huvudförhandlingen innebär att hovrätten måste ha gjort bedömningen att regleringen i 35 kap. 14 § rättegångsbalken har medgett att bevisupptagningen från den tidigare rättegången ersatte en ny bevisupptagning och att bevisvärdet av referatet i den tidigare brottmålsdomen tillsammans med vad som i övrigt förekommit varit tillräckligt högt för att motbevisa IAN:s uppgifter i menedsmålet.

Denna uppfattning om hovrättens överväganden är ett antagande från min sida, eftersom det inte finns några skrivningar om den tidigare bevisupptagningen i hovrättens dom.

Enligt besked från handläggande åklagare har, såvitt åklagaren kan minnas, bevisningen inte varit föremål för någon diskussion vid huvudförhandlingarna i vare sig tingsrätten eller hovrätten. Försvaren har inte motsatt sig att referatet ur den tidigare brottmålsdomen återopades. Att någon invändning inte har skett får anses innebära att IAN har godtagit att referatet lagts fram som bevisning (jfr 35 kap. 14 § p 4 rättegångsbalken).

Med utgångspunkten att domsreferatet har kunnat återopas i det här fallet är det min uppfattning vid läsning av tingsrättens och hovrättens domskäl att domstolarna har gjort en egen värdering av de sakförhållanden som haft betydelse i målet och att därmed de bedömningar av sakfrågorna som gjordes i den tidigare brottmålsdomen om rattfylleri inte har lagts till grund för den fällande domen om mened. Bedömningen av om uppgifterna som IAN lämnade i den tidigare rättegången var osanna har alltså grundats på den bevisning som lagts fram i menedsmålet och har prövats självständigt inom ramen för målet.

Det återopade referatet avser uppgifter från en polisman som vittnat i tjänsten om den avgränsade frågan om bilförarens identitet. Vittnesförhöret har gällt ett rutiningripande som polismannen gjort nästan ett år före huvudförhandlingen i menedsmålet. Det är inte sannolikt att polismannen vid huvudförhandlingen om mened skulle minnas händelsen närmare. Det är min uppfattning, med beaktande av de rättssäkerhetsgarantier som utgör skäl för reglerna om muntliga förhör i domstol, att ett muntligt förhör med polismannen i det här fallet inte skulle ha tillfört något. Vittnesuppgifterna som nedtecknats i brottmålsdomen är, tillsammans med övrig utredning, enligt min bedömning tillräckliga för att motbevisa IAN:s invändningar.

IAN:s rätt att hålla motförhör med vittnet skulle kunna motivera att ett förhör inför rätta med polismannen ändå skulle ha hållits i målet. IAN har emellertid inte påkallat något motförhör vid huvudförhandlingarna i tingsrätten eller hovrätten och han måste därför anses ha avstått sin rätt (se bl.a. Pullar mot Förenade kungariket, Europadomstolens dom den 10 juni 1996 och

Andandonskiy mot Ryssland, Europadomstolens dom den 28 september 2006 samt NJA 2015 s. 222 och NJA 2004 s. 393).

Min sammanfattande bedömning är att IAN:s rätt till en rättvis rättegång och hans rätt till försvar enligt Europakonventionen har tillgodosetts vid hovrättens prövning av brottsmisstanken som riktats mot honom.

Det finns skäl för prejudikatdispens

Frågan om återanvändande av förhör från tidigare brottmålsrättegångar är inte särskilt reglerad utan den närmare avgränsningen har överlämnats till rättstillämpningen. Högsta domstolen har tidigare bedömt att en bevisupptagning vid en tidigare rättegång enbart kan ersätta en ny bevisupptagning i de undantagsfall som anges i 35 kap. 14 § rättegångsbalken.

Syftet med bestämmelsen i 35 kap. 14 § rättegångsbalken var, när den infördes i samband med rättegångsbalkens ikraftträdande, att säkerställa principen om bevisningens omedelbarhet. Bestämmelsen innefattar ett principiellt förbud mot att åberopa skriftliga berättelser som lämnats utom rätta, men förbudet gällde inte berättelser som lämnats inför domstol (se NJA II 1943 s. 457). Bestämmelsens principiella förbud omfattar alltså enligt sin ordalydelse inte utsagor som har lämnats inför domstol – oavsett hur de har dokumenterats – och bestämmelsen var när den infördes inte avsedd att omfatta utsagor som lämnats inför domstol trots att utsagor vid denna tidpunkt enbart dokumenterades skriftligen (se SvJT 2017 s 739).

De lagändringar som under de senaste åren skett inom ramen för reformen om en modernare rättegång (se prop. 2004/05:131 och prop. 2015/16:39) innebär att omedelbarhetsprincipen numera anses tillgodosedd genom att domstolsförhör som dokumenterats med ljud och bild läggs fram som bevisning. I förarbetena till regleringen om återanvändningen av domstolsförhör som tagits upp med ljud och bild framhöll regeringen att avsikten med författningsändringarna inte var att utvidga möjligheten för en analog tillämpning i situationer då bevisningen har betydelse i ett mål med en annan tilltalad eller där det på något annat sätt blir aktuellt att förhör som tagits upp i ett mål åberopas i ett annat (prop. 2015/16:39 s. 39).

Frågan hur det principiella förbudet i 35 kap. 14 § rättegångsbalken ska förstås när det gäller berättelser som lämnats inför domstol i ett mål med en annan tilltalad i förhållande till de lagändringar om återanvändning av domstolsförhör som skett genom EMR-reformen och de utökade möjligheterna att lägga fram vittnesattester enligt 35 kap. 14 § 4 rättegångsbalken som infördes den 1 januari 2022 är emellertid inte besvarad genom lagreglering eller praxis.

Enligt min bedömning finns det – i förhållande till å ena sidan lagstiftarens ambitioner om en effektivisering av brottmålsprocessen och å andra sidan den tilltalades rätt till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europakonventionen – ett

behov av vägledning från Högsta domstolen om vilket utrymme det numera finns att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång som delvis avser samma sakförhållanden som den tidigare brottmålsrättegången.

Att det i det nu aktuella fallet inte finns några redovisade överväganden i hovrättens dom om bevisupptagningen från den tidigare rättegången och att det därför inte, utifrån det underlag jag har tillgång till, går att dra några säkra slutsatser om hur hovrätten tänkt talar visserligen emot målets lämplighet för att pröva den prejudikatintressanta frågan.

Med denna reservation om målets lämplighet är min inställning att jag inte motsätter att prövningstillstånd meddelas i frågan om vilket utrymme det finns i förhållande till EMR-reformen och de utökade möjligheterna att åberopa vittnesattester enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken att åberopa berättelser, uppteckningar eller upptagningar som framgår av en tidigare brottmålsdom i en brottmålsrättegång.

Om synnerliga skäl för prövningstillstånd

Om något av undantagen enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken inte anses kunna tillämpas för de förhörsuppgifter som framgår av den tidigare rattfylleridomen eller om det av annat skäl anses finnas hinder mot att bevisningen har lagts fram har förhörsuppgifterna inte kunnat läggas till grund för bedömningen av straffansvaret i menedsmålet. Möjligheten för hovrätten att göra en självständig bedömning av sakfrågorna med utgångspunkt i den bevisning som har åberopats i målet har i så fall varit begränsad. Att vittnesberättelsen från polismannen inte har tagits upp vid eller utom huvudförhandlingen skulle vid en sådan bedömning innebära att hovrätten har utgått från den tidigare brottmålsdomen, som gällde en annan tilltalad, då den avgjorde målet. Det skulle i sin tur innebära att IAN inte har fått en fullständig prövning i hovrätten av den åtalade gärningen. Vid en sådan bedömning av hovrättens handläggning skulle det finnas synnerliga skäl för prövningstillstånd och hovrättens dom borde då undanröjas i erforderliga delar.

Bevisuppgift och handläggning

Jag åberopar preliminärt ingen bevisning i den fråga som jag bedömer är av prejudikatintresse och bedömer att målet, begränsat till den frågan, kan avgöras utan huvudförhandling. Jag förbehåller mig rätten att återkomma med bevisuppgift och synpunkter på målets handläggning för det fall Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd i målet.

Petra Lundh

Eva Bloch

Kopia till

Åklagarkammaren i Borås (AM-90928-20), seniora åklagaren Carolyn Westeröd och kammaråklagaren Joel Pollnow. Utvecklingscentrum.